

POLİS KARAKOLUNDA MÜDAFİ İLE GÖRÜŞME VE MÜDAFİDEN YARARLANMA HAKKININ AİHM’NİN İBRAHİM VE DİĞERLERİ/ BİRLEŞİK KRALLIK KARARI IŞIĞINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

An Evaluation of the Right to Access to Lawyer in Police Custody in the Light of the ECtHR’s Decision of İbrahim and Others v UK

Ergül ÇELİKSOY¹

Geliş Tarihi: 04.01.2018

Kabul Tarihi: 17.05.2018

ÖZET

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM veya Mahkeme), *İbrahim ve Diğerleri/Birleşik Krallık* kararında, polis karakolunda müdafî ile görüşme ve müdafî yardımından faydalanma hakkına dair *Salduz/Türkiye* ve devam eden davalarda belirlemiş olduğu prensiplerine önemli açıklamalar getirmiştir. Mahkeme, *Salduz* prensiplerinin iki aşamalı bir değerlendirme gerektirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca, uzun bir süredir belirsiz olan hakkın sınırlandırılabilmesi için gerekli olan zorunlu sebeplerin neler olduğunu açıklamıştır. Türkiye, Ceza Muhakemesi Kanununun kabulü ve 2014 yılında Terörle Mücadele Kanunu’nda yapılan değişiklikle birlikte polis karakolunda müdafî ile görüşme ve müdafî yardımından faydalanma hakkında önemli gelişmeler göstermiştir. Bu makalede, Türkiye’nin polis karakolunda müdafî ile görüşme ve müdafî yardımından faydalanma hakkı bakımından AİHM ile ne ölçüde uyumlu olduğu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Müdafî ile görüşme hakkı, müdafiden yararlanma hakkı, ifade, sorgu, soruşturma, *İbrahim ve Diğerleri*, *Salduz*, AİHM, Türkiye, İngiltere, CMK, TMK

ABSTRACT

In *İbrahim and Others v UK*, the European Court of Human Rights (the ECtHR) has clarified the principles on the right to access to lawyer in police custody set up in *Salduz v Turkey* and the subsequent case-law. In *İbrahim and Others v UK*, the ECtHR stated that the *Salduz* principles require a two-stage test of assessment. In addition, it made a clarification of the meaning of compelling reasons which had been unclear for a long. With the creation of new Criminal Procedure Law in 2005 and the 2014 amendment in the Anti-Terror Law, Turkey has taken important steps in the recognition of the right to access to lawyer in police custody. Even though Turkey seems to be in compliance with the ECtHR in the recognition of the right, there are some deficiencies in the law concerning the restriction procedure of the access to lawyer. The purpose of this paper is to discuss to what extents Turkey is in accordance with the standards on the right to access to lawyer in police custody prescribed by the ECtHR.

Keywords: Right to access to lawyer, police interrogation, *İbrahim and Others*, *Salduz*, ECtHR, Turkey, United Kingdom

¹ Doktora Öğrencisi, Nottingham Üniversitesi, İngiltere. E-posta: ergul.celiksoy@nottingham.ac.uk

1. Giriş

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM veya Mahkeme) *Salduz/Türkiye*² kararında polis karakolunda müdafî ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkına dair oldukça önemli prensipler getirmiştir. Mahkeme, bu kararında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (Sözleşme) madde 6(3)(c) kapsamında şüpheli ve sanıkların *kural olarak* polis karakolunda müdafî ile görüşme ve müdafiden yararlanma haklarının olduğunu belirtmiştir. Müdafî ile görüşme hakkı yalnızca hakkın kısıtlanmasını gerektiren zorunlu sebeplerin (*compelling reasons*) varlığı halinde sınırlandırılabilir. Mahkemenin *Salduz* kararı, Avrupa genelinde müdafiden yararlanma hakkının polis karakolundaki şüpheliler tarafından kullanılması açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiş³ ve karar üzerine birçok Avrupa ülkesinde akademik çalışmalar yapılmıştır.⁴

AİHM henüz *Salduz* kararını vermeden önce 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) yürürlüğe girmiştir. CMK ile birlikte şüpheli ve sanığa soruşturma ve kovuşturma evrelerinin her aşamasında müdafiden yararlanma hakkı tanınmıştır. Bu yönüyle, AİHM'nin müdafiden yararlanma hakkından dolayı Türkiye aleyhine ihlal bulduğu pek çok dava CMK öncesi döneme aittir. Fakat, CMK' un kabulü, şüpheli veya sanıkların soruşturma evresinde müdafî ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkı dolayısıyla ortaya çıkan tüm sorunları ortadan kaldırmamıştır. Terörle Mücadele Kanunu (TMK) soruşturma evresinde terör suçlarından dolayı şüpheli veya sanık olanların bu haktan yararlanmalarına önemli ölçüde kısıtlamalar getirmekteydi. CMK ve TMK arasında bu fark 2014 yılında TMK' da yapılan değişiklikle ortadan kaldırılmış ve terör suçlarından dolayı gözaltına alınan ya da tutuklanana da CMK

² *Salduz/Türkiye*, AİHM Büyük Daire, Başvuru No: 36391/02, 27 Kasım 2008

³ AİHM'nin Sözleşmenin 6(3)(c) maddesindeki müdafiden yararlanma hakkına dair *Salduz/Türkiye* kararı literatüre Mahkeme'nin "Salduz Doktrini" olarak geçmiştir. bk. COPE, Ed et al, 'Chapter 2 The European Convention on Human Rights and the Right to Effective Defence' in CAPE, Ed et al (eds), *Effective Criminal Defence in Europe* (Intersentia 2010), s. 39

⁴ bk. HODGSON, Jacqueline, 'From the Domestic to the European : An Empirical Approach to Comparative Custodial Legal Advice' in Jacqueline E Ross and Stephen C Thaman (eds.), *Comparative Criminal Procedure* (Edward Elgar Publishing 2016); JACKSON, John, 'Cultural Barriers on the Road to Providing Suspects with Access to a Lawyer' in Renaud Colson and Stewart Field (eds.), *EU Criminal Justice and the Challenges of Diversity: Legal Cultures in the Area of Freedom, Security and Justice* (Cambridge University Press 2016); JACKSON, John, 'Responses to Salduz : Procedural Tradition , Change and the Need for Effective Defence' *The Modern Law Review*, Vol.76(6), 2016, pp.987-1018; GIANNOULOPOULOS, Dimitrios, 'Custodial Legal Assistance and Notification of the Right to Silence in France: Legal Cosmopolitanism and Local Resistance' *Criminal Law Forum*, Vol.24(3), 2013, pp.291-329; GIANNOULOPOULOS, Dimitrios, "'North of the Border and Across the Channel ": Custodial Legal Assistance Reforms in Scotland and France' *Criminal Law Review*, Vol.5, 2013, pp.369-384

tarafından tanınan müdafiden yararlanma hakkı tanınmıştır.⁵

Fakat, *İbrahim ve Diğerleri/Birleşik Krallık*⁶ davasında Mahkeme; polis karakolunda müdafii ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkı üzerine *Salduz* ve devam eden kararlarında oluşturduğu prensiplerine dair çok önemli bazı açıklamalar getirmiştir. Ayrıca, uzun bir süredir belirsiz kalmış olan hakkın sınırlandırılmasına imkân tanıyan zorunlu sebeplerden (*compelling reasons*) ne anlaşılması gerektiğini de tespit etmiştir. Mahkeme, *Salduz* prensiplerinin iki aşamalı bir test gerektirdiğini ifade etmiştir.⁷ Birinci aşamada, bir davada, polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkının sınırlandırılmasına imkân veren zorunlu sebeplerin olup olmadığı tespit edilecektir. İkinci aşama ise tüm yargılamanın bir bütün olarak değerlendirilmesi ve müdafiden yararlanma hakkının sınırlandırılmasının yargılamanın genel olarak adilliğini etkileyip etkilemediğine dairdir (*overall fairness assessment*).⁸ *İbrahim ve Diğerleri* kararıyla birlikte, AİHM, soruşturma evresinde müdafii ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkının kullanılması ve sınırlandırılmasına dair kapsamlı bir çerçeve çizmiştir.

Türkiye'nin soruşturma evresinde müdafiden yararlanma hakkı bakımından CMK' un kabulü ve 2014 yılında TMK' da yapılan değişiklikle birlikte önemli adımlar atmış olmasına rağmen, AİHM tarafından belirlenmiş olan standartlarla tam olarak uyumlu olduğu söylenemez. AİHM, oturmuş içtihatlarında polis karakolunda müdafii ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkına dair genel prensipleri çizmiş olmakla birlikte, *İbrahim ve Diğerleri* kararıyla uzun süredir çözümlenmemiş olan hakkın sınırlandırılması meselesini de ete kemiğe büründürmüştür.⁹ Dolayısıyla, bu makalenin amacı, Türkiye'nin AİHM tarafından genel çerçevesi belirlenmiş olan polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkına dair son olarak *İbrahim ve Diğerleri* kararıyla getirmiş olduğu yeni standartlarla ne ölçüde uyumlu olduğunu tartışmaktır. Bu amaçla, makalenin ikinci bölümünde Mahkeme'nin *İbrahim ve Diğerleri* kararı tartışılacak, Mahkeme tarafından *Salduz* prensiplerine getirilen açıklamalar değerlendirilecek ve polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkına dair getirilmiş olan yeni prensipler açıklanacaktır. Üçüncü bölümünde, polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkının Türk hukukunda nasıl ele

⁵ bk. 21/2/2014 Tarihli, 6526 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Madde 19

⁶ *İbrahim ve Diğerleri/Birleşik Krallık*, AİHM Büyük Daire, Başvuru No: 50541/08, 50571/08, 50573/08 ve 40351/09, 13 Eylül 2016

⁷ bk. *İbrahim ve Diğerleri* § 257

⁸ ibid

⁹ RAMOS, Vânia Costa, 'The Rights of the Defence According to The ECtHR: An Illustration in the Light of A.T. V. Luxembourg and the Right to Legal Assistance', *New Journal of European Criminal Law*, Vol.7(4), 2016, pp.397-417, s. 407

alındığı, hakkın tanınması için ne gibi adımlar atıldığı ve Türkiye'nin hangi noktalarda AİHM ile uyumlu olduğu değerlendirilecektir. Dördüncü bölümde, polis karakolunda müdafî ile görüşme hakkı bakımından Türk hukukundaki eksik hususlar tartışılacaktır. Son bölümde ise, müdafî yokluğunda alınmış olan ifadenin delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı hususunda, polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkının sağlamış olduğu koruma bakımından Türkiye'nin niçin AİHM'den bir adım önde olduğu açıklanacaktır.

2. *İbrahim Ve Diğerleri Kararı*

Salduz kararında, Mahkeme *kural olarak* şüphelilerin ilk ifadelerinin alınması anından itibaren müdafî ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkından faydalanabileceklerini hükme bağlamıştır.¹⁰ Daha sonraki kararlarında, Mahkeme polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkına ilişkin pek çok meseleyi ele almış ve aşamalı olarak hakkın tanınması ve uygulanması üzerine önemli bir içtihat oluşturmuştur.¹¹ Örneğin, *Dayanan/Türkiye* kararında, etkili bir hukuki destek sağlanabilmesi için şüphelinin gözaltına alınır alınmaz müdafî ile görüşme hakkından faydalanabileceği ifade edilmiştir.¹² Fakat, polis karakolunda müdafî ile görüşme hakkı zorunlu sebeplerin varlığı halinde geçici olarak sınırlandırılabilir.¹³ Mahkeme bazı kararlarda zorunlu sebeplerin bulunmadığını belirtmesine rağmen,¹⁴ *İbrahim ve Diğerleri* davasına kadar, bu zorunlu sebeplerin neler olduğu ve polis karakolunda müdafî ile görüşme hakkının sınırlandırılma prosedürüne açıklık getirmemiştir.¹⁵

AİHM, *İbrahim ve Diğerleri* davasının esasına geçmeden önce, polis karakolunda müdafî ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkı üzerine getirmiş olduğu *Salduz* prensiplerinin açıklanmasına ihtiyaç olduğunu

¹⁰ *Salduz* § 55

¹¹ JACKSON, John / SUMMERS, Sarah, *The Internationalisation of Criminal Evidence : Beyond the Common Law and Civil Law Traditions* (Cambridge University Press 2012), Chapter 8; HODGSON, Jacqueline, "Safeguarding Suspects" Rights in Europe: A Comparative Perspective' *New Criminal Law Review*, Vol.14(4), 2011, pp.611-665, ss. 656-663.

¹² *Dayanan/Türkiye*, AİHM İkinci Daire, Başvuru No: 7377/03, 13 Ekim 2009

¹³ *Salduz* § 55

¹⁴ Örneğin, Ukrayna'ya karşı Mahkeme önüne getirilmiş olan bazı davalarda, AİHM davanın maddi içeriğinde müdafî ile görüşme hakkının sınırlandırılması için herhangi bir zorunlu sebep olmadığına karar vermesine rağmen, bu zorunlu sebeplerin neler olabileceğine değinmemiştir. bk. *Zamferesko/Ukrayna*, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 30075/06, 15 Kasım 2012; *Afanasyev/ Ukrayna*, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 48057/06, 15 Kasım 2012; *Khayrov/Ukrayna* AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 19157/06, 15 Kasım 2012; *Yevgeniy Petrenko/Ukrayna*, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 55749/08, 29 Ocak 2015

¹⁵ *İbrahim ve Diğerleri* kararının detaylı bir incelemesi için bk. ÇELİKSOY, Ergül, 'İbrahim and Others v. UK: Watering Down the *Salduz* Principles', *New Journal of European Criminal Law*, 2018, Vol.9(2), pp.229-246

belirtmiştir.¹⁶ Mahkeme, *Salduz* prensiplerinin iki aşamalı bir değerlendirme gerektirdiğini belirtmiştir.¹⁷ İlk aşamada, bir davada polis karakolunda müdafii ile görüşme hakkının kısıtlanmasını gerektirecek zorunlu sebeplerin olup olmadığı değerlendirilecektir. İkinci aşamada ise, yargılama bir bütün olarak ele alınıp müdafii ile görüşme hakkına getirilen sınırlamanın başvuranın adil yargılanma hakkını ihlal edip etmediği değerlendirilecektir. Dolayısıyla, ilk aşama sadece müdafii ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkını kısıtlamak için zorunlu sebeplerin olup olmadığının tespiti ve soruşturma evresi ile ilgilidir. Fakat, ikinci aşama, yargılamanın bütününe kapsayan bir değerlendirmedir.

Zorunlu sebeplerden ne anlaşılması gerektiği ile ilgili olarak, Mahkeme aşağıdaki tespiti yapmıştır:

Eğer bir hükümet, bir davada cana, özgürlüğe veya fiziki bütünlüğe karşı ciddi olumsuz sonuçların ortaya çıkmasını önlemek amacıyla alınması gereken acil bir ihtiyacın varlığını ikna edici bir şekilde ispatlarsa, bu Sözleşmenin 6. maddesindeki amaçlar için gerekli olan hukuki tavsiye edinme (hakkını) kısıtlamayı gerektirebilecek zorunlu sebeplerin varlığı anlamına gelebilir.¹⁸

Bu ifadeden, Mahkeme'nin polis karakolunda müdafii ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkının kısıtlanabilmesi için yalnızca bir tane zorunlu sebebin varlığını kabul ettiği sonucu çıkmaktadır. Polis karakolunda müdafii ile görüşme hakkı sadece cana, özgürlüğe veya fiziki bütünlüğe karşı ciddi olumsuz sonuçların önlenmesi için acil bir ihtiyacın varlığı halinde kısıtlanabilir. Dolayısıyla, taraf devletler başka herhangi bir nedeni polis karakolunda müdafii ile görüşme hakkının kısıtlanması için zorunlu sebep olarak ileri süremez ve hakkı kısıtlayamaz.

Bir diğer önemli husus ise, eğer bir davada zorunlu sebepler yoksa, fakat yine de müdafii ile görüşme hakkı kısıtlanmışsa bu durumun doğrudan bir ihlale yol açıp açmayacağı meselesidir. Mahkeme, zorunlu sebeplerin yokluğunun kendiliğinden adil yargılanma hakkının ihlaline neden olmayacağına hükmetmiştir.¹⁹ Bir başka deyişle, zorunlu sebeplerin yokluğunda bile Mahkeme kısıtlamanın müdafii ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkını ihlal ettiğine karar vermek yerine, yargılamayı bir bütün olarak değerlendirip, genel olarak adil yargılanma hakkının bu sınırlamadan dolayı ihlal edilip edilmediğine bakacaktır.²⁰ Bir davada zorunlu sebeplerin varlığı ya da yokluğunun sadece Mahkeme tarafından yapılacak olan yargılamanın

¹⁶ *İbrahim ve Diğerleri* § 257

¹⁷ *ibid*

¹⁸ *ibid* § 259 (Çeviri yazara aittir)

¹⁹ *ibid* §§ 263-265

²⁰ ÇELİKSOY, 2018, ss.239-241

genel değerlendirilmesinde alınacak tavır açısından etkisi olacaktır.²¹ Şöyle ki, eğer davada zorunlu sebepler yoksa, Mahkeme yargılamanın adilliği değerlendirmesinde oldukça katı bir inceleme yapacaktır.²² Eğer hükümet zorunlu sebeplerin varlığını gösteremezse, bir bütün olarak yapılacak olan yargılamanın adil olup olmadığı değerlendirilmesinde tartı Sözleşmenin 6 (1) ve (3) (c) maddelerinin ihlal edildiği yönünde olacaktır. Ayrıca, hükümet polis karakolunda müdafî ile görüşme hakkına getirilen sınırlanmanın niçin adil yargılanma hakkının ihlal edilmediğini ikna edici bir şekilde kanıtlamalıdır.²³ Dolayısıyla, zorunlu sebeplerin yokluğu halinde müdafî ile görüşme hakkı kısıtlanırsa, bu kısıtlamanın şüphelinin veya sanığın adil yargılanma hakkını ihlal etmediğine dair ispat yükü taraf devletlerin üzerinde olacaktır.

İkinci aşama ile ilgili olarak, Mahkeme'nin yargılamanın adilliğine dair genel bir değerlendirme yapacağı belirtilmişti. Bu aşamada, Mahkeme birçok faktörü hesaba katarak sınırlandırmanın adil yargılanmayı ihlal edip etmediğini değerlendirecektir. Bu faktörlerden bazıları şunlardır: (a) başvuranın durumunun özellikle zayıf ve hassas olup olmadığı; (b) soruşturma evresinde ve mahkemede delillerin kabul edilebilirliğine dair hukuki çerçeve; (c) başvuranın delillerin güvenilirliğini sorgulama fırsatına sahip olup olmadığı; (d) delillerin güçlü, güvenilir ve doğru olup olmadığı ve onların hukuka uygun elde edilip edilmediği; (e) elde edilen ifadelerin doğası ve onların aniden geri çekilip çekilmediği ya da değiştirilip değiştirilmediği; (f) ileri sürülen delillerin kullanımı ve özellikle onların tutuklama açısından önemi; (g) herhangi bir suçluluk değerlendirilmesinin profesyonel bir hakim tarafından yapıp yapılmadığı; (h) söz konusu suçun araştırılması ve cezalandırılmasındaki kamu yararının önemi.²⁴

Mahkeme *Salduz* prensiplerine yönelik bu açıklamaları yaptıktan sonra *İbrahim ve Diğerleri* davasındaki başvuranların durumunu değerlendirmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi bu davada Mahkeme ilk defa müdafiden yararlanma hakkının sınırlandırılabilmesi için gerekli olan zorunlu sebepler (*compelling reasons*) meselesini ele almıştır. Bu nedenle, konunun etraflıca anlaşılması için *İbrahim ve Diğerleri* davasının maddi içeriğini kısaca özetlemekte fayda vardır.

2005 yılında Londra'da çok sayıda can kaybı ve yaralanmalara sebep olan dört tane intihar saldırısı meydana gelmiştir. Bu saldırılardan iki hafta sonra

²¹ SOO, Anneli, 'Divergence of European Union and Strasbourg Standards on Defence Rights in Criminal Proceedings? Ibrahim and the Others v. the UK (13th of September 2016)' *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol.25(4), 2017, pp.327-346, s. 335; RAMOS, 2016, s. 415

²² *İbrahim ve Diğerleri* § 264

²³ ibid

²⁴ ibid § 274

dört tane daha bombalı saldırı gerçekleştirilmek istenmiş, fakat başarılı olunamamıştır. Başarısız olan bu dört bomba saldırısının şüphelisi olarak *Ibrahim ve Diğerleri* davasının ilk üç başvurusu gözaltına alınmıştır.²⁵ Terör eylemleri dolayısıyla ortaya çıkabilecek can ve mal kaybını önlemek ve henüz yakalanmamış olan diğer şüphelilerin uyarılmasına engel olmak amacıyla başvuru sahiplerinin ifadelerinin acil bir şekilde alınması gerektiğinden, gözaltına alınmalarının hemen akabinde, başvuru sahipleri avukatları ile görüştürülmeden ve avukatlarından herhangi bir hukuki tavsiye almalarına izin verilmeden polis tarafından ifadelerinin alınmasına başlanmıştır.²⁶ Başvuranlar, müdafilerinin yokluğunda alınan ifadelerini de içeren delillere dayanılarak tutuklanmıştır.

Dördüncü başvuran ise ilk başta gözaltına alınmamış, ama polis tarafından potansiyel bir tanık olabileceği için bilgisine başvurulmak üzere karakola davet edilmiştir. Tanık olarak dinlenirken, kendisini suçlayıcı açıklamalar yapmaya başlamıştır.²⁷ Bu esnada, tanık ifadesine başvuran polis, kendisini suçlayıcı ifade veren başvuranın ifadesine devam edip etmeme yönünde talimat almak için amiri ile görüşmüştür. Fakat, gelen talimat doğrultusunda, başvurana müdafiden yararlanma hakkı da dahil diğer adil yargılanma hakları bilgilendirilmeden ve müdafinin yokluğunda tanık ifadesinin alınmasına devam edilmiştir. Tanık ifadesi tamamlandıktan sonra, dördüncü başvuru da gözaltına alınmış ve daha sonra tutuklanmıştır.

Bu davada, başvuru sahipleri polis karakolunda ilk ifadeleri alınırken müdafinin yokluğu ve hukuki tavsiye alma haklarının geçici olarak kısıtlanması ve müdafinin yokluğunda alınan ifadelerin mahkemede delil olarak kabul edilmesinin Sözleşmenin 6(1) ve (3)(c) maddelerini ihlal ettiğini iddia etmişlerdir. Dolayısıyla, AİHM bu davada, başvuru sahiplerinin polis karakolunda müdafinin yokluğu ve ifadeleri alınırken müdafiden yararlanma haklarına getirilen kısıtlamalarda Londra'da yaşanan terör eylemlerinin zorunlu sebep oluşturup oluşturmadığını değerlendirmiştir.

Mahkeme ilk üç başvuran açısından polis karakolunda müdafinin yokluğu ve hukuki tavsiye alma hakkının kısıtlanması bakımından zorunlu sebeplerin mevcut olduğuna karar vermiştir.²⁸ Bu sonuca, Londra'da 2005 yılında art arda

²⁵ bk. 'Terrorist suspects' procedural rights: Case Comment', *European Human Rights Law Review*, 2017, 1, ss. 75-79, internet erişim adresi: <goo.gl/LsyZZk> erişim tarihi 29.12.2017; Ayrıca bk. 'Ibrahim and others v United Kingdom (App. Nos. 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09) [2016] All ER (D) 57 (Sep)', *Criminal Law & Justice Weekly*, Vol.180 No.36, internet erişim adresi: <goo.gl/hW3X3f> erişim tarihi 29.12.2017.

²⁶ ZANDER, Michael, 'Do It by the Book' *Criminal Law and Justice Weekly*, Issue:36, 2016, p.650.

²⁷ SEET, Matthew, 'Suspected Terrorists and the Privilege Against Self-Incrimination', *The Cambridge Law Journal* Vol.74(2), 2015, pp.208-211/50571/08, 50573/08, and 40351/09

²⁸ *Ibrahim ve Diğerleri* §§ 276-279

meydana gelen terör eylemlerinin cana, özgürlüğe ya da fiziki bütünlüğe karşı oluşabilecek tehlikelerin engellenmesi için acil olarak önlem alınmasına ihtiyaç duyulması gereğinden hareketle ulaşmıştır. Bir başka ifadeyle, Londra'daki terör saldırıları ve devam eden terör tehlikesi müdafî ile görüşme hakkının kısıtlanması için zorunlu sebep olarak değerlendirilmiştir. İkinci aşamada yapılan yargılamanın genel olarak adil olup olmadığı değerlendirmesi de ilk üç başvuru için olumlu olmuştur.²⁹ Bu yüzden, Mahkeme ilk üç başvuru açısından bir ihlal bulmamıştır.

Dördüncü başvuranın durumu ile ilgili olarak, Londra'da yaşanan terör olayları istisnai bir durum teşkil etmesine rağmen Mahkeme zorunlu sebebin oluşmadığına hükmetmiştir. Çünkü, dördüncü başvuran kendini suçlayıcı ifade vermeye başladığı anda tanık statüsünden şüpheli statüsüne geçirilmesi gerekirken, İngiliz otoriteleri dördüncü başvurana, onun avukattan yararlanma hakkının olduğu ve statüsünün değiştiği hakkında bilgi vermemişler ve tanık ifadesine devam etmişlerdir.³⁰ Bu durum, başvuranın polis karakolundaki resmi statüsünde meydana gelen değişikliği reddetmek anlamına gelmektedir. Yani, İngiliz otoriteleri dördüncü başvuranın resmi statüsünün şüpheli olarak değişmesini reddetmiş ve böylece onu bilgilendirilme yükümlülüğünden kurtulmak istemiştir. Ancak, Mahkeme İngiliz hukukunda böyle bir işleme olanak tanıyacak yasal bir düzenleme olmadığını tespit etmiştir.³¹ Bu yüzden, Mahkeme müdafiden yararlanma hakkının sınırlandırılmasında genel kriterlerden birisi olan ve karar veren makamlara rehberlik etmesi için gerekli olan yasal dayanağın İngiliz hukukunda bulunmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla, Mahkeme İngiliz hükümetinin dördüncü başvuranın polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkının sınırlandırılmasında zorunlu sebebin bulunduğunu ispat edemediğine ve bu yüzden başvuranın hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir.³²

3. Polis Karakolunda Müdafiden Yararlanma Hakkı ve AİHM

Müdafiden yararlanma hakkı adil yargılanma hakkının önemli bir sacayağı olarak görülmektedir. Fakat, bu hak, anayasada açıkça ve ayrı bir madde olarak düzenlenmemiştir. Anayasanın 36. maddesinde "Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir" denilmektedir. Ancak, anayasa "adil yargılanma" hakkından ne anlaşılması gerektiğine dair herhangi bir detay vermemiştir. Anayasadaki bu boşluk Anayasa Mahkemesi

²⁹ ibid §§ 280-294

³⁰ ibid § 299

³¹ ibid

³² ibid §§ 295-300

tarafından doldurulmuştur. Anayasa Mahkemesi, bireysel başvuru sonucu önüne gelen bir davada, “Anayasa’da adil yargılanma hakkının kapsamı düzenlenmediğinden bu hakkın kapsam ve içeriğinin, Sözleşme’nin “*Adil yargılanma hakkı*” kenar başlıklı 6. maddesi çerçevesinde belirlenmesi” gerektiğine hükmetmiştir.³³ Dolayısıyla, müdafiden yararlanma hakkının anayasa tarafından koruma altına alınmış olduğu açıktır.

Müdafiden yararlanma hakkına dair açık düzenleme Ceza Muhakemesi Kanununun (CMK) 149. maddesinde yapılmıştır. CMK madde 149’a göre, şüpheli ve sanık soruşturma ve kovuşturmanın her aşamasında müdafiden yararlanma hakkına sahiptir. Şunu belirtmekte fayda var ki, Türkiye soruşturma evresinde müdafiden yararlanma hakkını *Salduz* kararından önce düzenlemiştir.³⁴ Kanunda açıkça müdafiden yararlanma hakkının soruşturma evresinin her aşamasında faydalanabileceği düzenlendiği için, şüphelilerin gözaltına alınmaları ile birlikte bu haktan faydalanabilmeleri gerekmektedir.³⁵ Bu yönüyle düzenleme AİHM içtihatlarıyla uyumlu gözükmektedir.³⁶

Brusco/Fransa kararında, AİHM şüphelinin ifadesi alınırken müdafî yardımından faydalanabileceği ve müdafinin ifade sırasında hazır bulunabileceğine hükmetmiştir.³⁷ CMK madde 147 (1) (c), şüphelinin veya sanığın ifadesi ya da sorgusu alınırken, müdafilerinin ifade ve sorgu esnasında hazır bulunabileceğinin kendilerine bildirilmesini hükme bağlamıştır. Ayrıca, madde 149 (3)’e göre, “Soruşturma ve kovuşturma evrelerinin her aşamasında avukatın, şüpheli veya sanıkla görüşme, ifade alma veya sorgu süresince yanında olma ve hukukî yardımda bulunma hakkı engellenemez, kısıtlanamaz.” Böylelikle, şüpheli veya sanık eğer isterlerse, müdafileri ifade ve sorgu esnasında hazır bulunabilmesi AİHM’nin içtihatlarıyla paraleldir. Fakat, şüpheli ve sanık soruşturma evresinde en fazla üç tane avukat yardımından faydalanabilecektir.³⁸

³³ *Onurhan Solmaz Başvurusu*, Başvuru No: 2012/1049, Karar Tarihi: 26/3/2013, internet erişim için: <<http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/BireyselKarar/Content/a95a9fb7-ef02-4b50-a826-7d9a6188ca3f?wordsOnly=False>> erişim tarihi 29/12/2017; Ayrıca bk. YILDIRIM, Akif, Anayasa Mahkemesi Uygulamasında Adil Yargılanma Hakkı (Ceza Hukuku Boyutu), *TAAD*, Yıl:7, Sayı:26 (Nisan 2016) ss. 333-376, s. 335

³⁴ ALTIPARMAK, Kerem, ‘İHOP AİHM Kararlarının Uygulanması İzleme Raporları, 2013/6 Salduz/Türkiye Kararının Uygulanması- İzleme Raporu’, İnternet Erişim Adresi: <<http://www.aihmiz.org.tr/>> erişim tarihi 30/12/2017

³⁵ Ayrıca bk. DEMİRBAŞ, Timur, ‘Soruşturma Evresinde Şüphelinin İfadesinin Alınması ve Müdafilik’, *Ceza Hukuku Dergisi*, Sayı:4, Ağustos 2007, ss. 79-95

³⁶ AİHM; şüphelilerin gözaltına alınır alınmaz müdafî ile görüşme hakkından faydalanabileceklerini ifade etmiştir. bk. *Dayanan/Türkiye* § 32

³⁷ *Brusco/Fransa*, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 1466/07, 14 Ekim 2010 § 45

³⁸ CMK 149(2)

AİHM, müdafiden yararlanma hakkının etkili bir şekilde kullanılabilmesi için şüphelilerin adil yargılanma haklarının varlığı ve doğası ile ilgili bilgilendirilmeleri gerektiğini pek çok kararında belirtmiştir. Müdafiden yararlanma hakkının etkin kullanılabilmesi için şüpheli ve sanıkların müdafî seçme hakları ile ilgili bilgilendirilmesine ek olarak, susma hakkı ve kendilerini suçlayıcı ifadeye zorlanmama imtiyazı hakkında da bilgilendirilmeleri gerekmektedir.³⁹ Çünkü, susma hakkı ve kendilerini suçlayıcı ifadeye zorlanmama imtiyazı adil yargılanma hakkının özünü oluşturmaktadır.⁴⁰ AİHM, müdafiden yargılanma hakkı ve susma hakkı ile kendilerini suçlayıcı ifadeye zorlanmama imtiyazı arasında oldukça önemli bir bağlantı olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme, herhangi bir prosedürün uygulanmasından dolayı şüphelilerin kendilerini suçlayıcı ifadeye zorlanmama imtiyazının ve susma hakkının özünü etkilemesine karşı polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkının etkili bir önlem olduğunu *Salduz* kararında açıkça belirtmiştir.⁴¹ Müdafiden yararlanma hakkı ile susma hakkı arasındaki bağlantının önemi Kanada Yüksek Mahkemesinin bir kararında şu şekilde gösterilmiştir:

Müdafiden yararlanma hakkı ile susma hakkı (...) ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır. Birisi diğerini desteklemektedir; (bu destek) özellikle gözaltındaki ifadeye ve daha da önemlisi ısrarlı bir şekilde susma hakkını kullanmak istediğini belirten bir şüphelinin müdafiden yararlanma hakkının, şüpheli üzerinde tam bir kontrole sahip olan ve şüpheliden bir itiraf elde etmek çabasıyla ifadeyi amansızca sürdüren polis memuru tarafından sistematik olarak reddedilmesi halinde (daha da önem kazanmaktadır).⁴²

Bu ifade Kanada Yüksek Mahkemesinin *R/Sinclair* kararında azınlık görüşüne aittir. Müdafiden yararlanma hakkı ve susma hakkına ilişkin bu karardaki azınlık görüş "*gözaltı ifadesi kapsamında, bu haklardan birisine sahip olmadan diğerine sahip olunamayacağını*" açıkça belirtmiştir.⁴³ Aslında bu haklar arasındaki bağlantının önemi 1960'lı yıllarda Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi tarafından tespit edilmiştir. Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi, 1966 yılındaki *Miranda/Arizona* kararında, şüphelilerin hem susma hakları hem de müdafî ile görüşme hakları ile ilgili bilgilendirilmeleri gerektiğine dair tarihi kararını vermiştir. Bu davadan sonra, bu haklar; şüphelilerin *Miranda*

³⁹ ŞAHİN, Cumhuriyet, *Ceza Muhakemesi Hukuku Cilt 1* (Seçkin Yayıncılık, 8. Baskı, Ankara, 2017) s.264

⁴⁰ BERGER, Mark, 'Self-Incrimination and the European Court of Human Rights : Procedural Issues in the Enforcement of the Right to Silence', *European Human Rights Law Review*, Vol.5, 2007, pp.514-533, s.517.

⁴¹ *Salduz* § 54

⁴² *R/Sinclair* [2010] 2 SCR 310 § 124, per Fish, Abella and LeBel JJ. (Çeviri yazara aittir)

⁴³ ibid

hakları olarak ifade edilmeye başlamıştır.⁴⁴ Bu bakımdan, CMK' un 147 (1) maddesinin (c) ve (e) alt fıkraları önemlidir. Bu madde ile, ifadeleri alınırken şüphelilerin ve sanıkların müdafiden yararlanma hakları ve susma hakları ile ilgili kendilerine bilgilendirme yapılacağı garanti altına alınmaktadır. Ayrıca, anayasanın 38. maddesi ile "Hiç kimse kendisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye" zorlanamayacağı koruma altına alınmıştır.

Fakat, uygulamada şüpheli ve sanıklara müdafii ile görüşme ve müdafii yardımından faydalanma hakkı da dahil diğer adil yargılanma haklarının bilgilendirilmesinin etkin bir şekilde yerine getirilmediği yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir.⁴⁵ Elveriş, uygulamada bu haklarının polis tarafından bilgilendirilmesinde, şüphelilerin ekonomik ve sosyal statüleri ve eğitim seviyelerinin etkili olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla, susma ve müdafiden yararlanma haklarının bilgilendirilmeleri bakımından Türkiye kanun üzerinde AİHM ile uyumlu gibi gözükmesine rağmen uygulamada durumun aksi yönde olması, bu hakların icra edilmelerini de etkileyecektir. Nitekim, sanıkların müdafii ile temsil edilme oranlarının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Jahic/Elveriş' in yapmış oldukları çalışma, 2007 yılında İstanbul Ceza Mahkemelerinde müdafii ile temsil edilenlerin oranının yalnızca %10 olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁷ Her ne kadar polis karakolunda müdafiden yargılanma hakkının uygulamadaki yansımalarına dair bir veri yoksa da bu oranın mahkemelerdeki müdafii ile temsil edilme oranından fazla olması muhtemel gözükmemektedir. Oysa ki, bazı Avrupa ülkelerinde şüpheli ve sanıkların polis karakolunda müdafii talep etme oranının Türkiye ile kıyaslandığında oldukça yüksek olduğu görülecektir. Mesela, İngiltere ve Galler'de gözaltına alınan şüphelilerin %50'si müdafii talep ederken,⁴⁸ Fransa'da bu oran %35 ile %50 arasındadır.⁴⁹

⁴⁴ *Miranda/Arizona* (384 U.S. 436 1966); *Salduz/Türkiye ve Miranda/Arizona* davalarının başarılı bir incelemesi için bk. Laar TAHM Van de and Graaff RL De, 'Salduz and Miranda: Is the US Supreme Court Pointing the Way?', *European Human Rights Law Review*, Vol.3, 2011, pp.304-317

⁴⁵ Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu, Ceza Mahkemeleri Öneriler Listesi, 2005, Madde No: 77, 88 ve 117 Aktaran JAHİC, Galma / ELVERİŞ, İdil, 'Müdafiliğe İlişkin Bir Değerlendirme: Değişen Kanunlar, Değişmeyen Sonuç', *TBB Dergisi*, Sayı:90, 2010, ss.165-194, s. 170

⁴⁶ ELVERİŞ, İdil, "Chapter 11 Turkey" in CAPE, Ed et al (eds), *Effective Criminal Defence in Europe* (Intersentia 2010), s.510

⁴⁷ JAHİC/ ELVERİŞ, 2010, s.180

⁴⁸ SKINNS, Layla, 'The Right to Legal Advice in the Police Station: Past, Present and Future', *Criminal Law Review*, 2011, Issue:1, pp.19-39; PLEASANCE, Pascoe / KEMP, Vicky / BALMER, Nigel J., 'The Justice Lottery? Police Station Advice 25 Years on from PACE', *Criminal Law Review*, January 2011, Issue:1, pp.3-18

⁴⁹ BLACKSTOCK, Jodie et al., *Inside Police Custody: An Empirical Account of Suspects' Rights in Four Jurisdictions* (Cambridge: Intersentia 2014), s.97

Bir diğer önemli husus, şüphelinin müdafî seçimi ya da şüpheliye müdafî atanmasıdır. CMK madde 150 (1)'e göre, şüpheli ve sanığın kendilerine bir müdafî seçmeleri istenecek, eğer müdafî seçebilecek durumda değilse, bu yöndeki istemleri halinde kendilerine bir müdafî görevlendirilecektir. Ayrıca, eğer şüpheli veya sanık; çocuk, kendisini savunamayacak derecede malul veya sağır ve dilsiz ise ya da alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlardan dolayı yapılan bir soruşturma ve kovuşturma söz konusu ise şüpheli ve sanığın istemi aranmaksızın bir müdafî görevlendirilecektir.⁵⁰ Ancak, 5320 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun Yürürlük ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun'un 13. maddesi ile müdafî görevlendirilmesi sonucu ortaya çıkan avukatlık ücreti yargılama giderleri kapsamına alınmış ve mahkum olan sanıktan geri alınması hükme bağlanmıştır. Bu durum savunma özgürlüğü ile bağdaşmayan hukuka aykırı bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.⁵¹

Müdafî görevlendirilmesi, soruşturma evresinde, ifadeyi alan merciin veya sorguyu yapan hâkimin istemi üzerine şüphelinin gözaltına alındığı yargı çevresinde bulunan Baro tarafından yapılmaktadır.⁵² Kocaoğlu, Ankara Barosu'na kayıtlı olan ve müdafîlik görevlendirilmesi nöbeti tutan avukatlar hakkında önemli bir istatistik çalışması yapmıştır. Buna göre, meslekte kıdemi yüksek olan —beş yıl ve üzeri— avukatların müdafîlik görevlendirilmesindeki oranı (%13), meslek yaşı düşük olan —beş yıldan daha az— avukatların oranından (%87) oldukça düşüktür.⁵³ Buradan doğrudan doğruya, baro tarafından görevlendirilen avukatların daha az tecrübeli olduğu ya da etkili bir hukuki hizmet veremediği sonucu çıkarılamasa da AİHM'nin müdafiden yararlanma hakkının etkili ve pratik olması gerektiği yönündeki hükmü ışığında değerlendirilmesinde fayda vardır. AİHM, savunma avukatlarının kalitesi ve yeterliliğini avukat ve müvekkil arasındaki bir ilişki olarak değerlendirmiş ve şüpheli veya sanık tarafından seçilmiş olan avukatların işlerinden ileri gelen şikayetlerden dolayı taraf devletlerin sorumlu tutulamayacağına karar vermiştir.⁵⁴ Fakat, Mahkeme etkili bir savunma yapılmasında müdafinin muvaffakiyetsizliği açıksa ya da bu durum taraf devletlerin dikkatine getirilmişse, taraf devletlerin müdahalede bulunmak zorunda olduğuna karar

⁵⁰ CMK 150(2); Ayrıca bk. KOCASAKAL, Ümit, 'The Role of Defense Counsel in Turkish Criminal Procedure', *Law & Justice Review*, Year:7, Issue:12, June 2016, ss. 121-136

⁵¹ DÜLGER, Murat Volkan, 'Ceza Muhakemesinde Müdafinin Konumu ve Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar', *Ankara Barosu Dergisi*, 2012/4, ss. 41-76, s.67

⁵² CMK 156

⁵³ KOCAOĞLU, Serhat Sinan, 'Ankara Barosu Ölçeğinde 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun Barodan Müdafî Görevlendirilmesi Sistemini Ele Alan İstatistiksel Bir Araştırma ve Değerlendirme', *Ankara Barosu Dergisi*, 2011/ 2, ss. 32-41

⁵⁴ *Artico/İtalya*, AİHM, Başvuru No: 6694/74, 13 Mayıs 1980 § 36; *Kamasinski/Avusturya*, AİHM, Başvuru No: 9783/82, 19 Aralık 1989 § 65

vermiştir.⁵⁵ Müdafî görevlendirilmesinde Türk Hukukundaki duruma dair önemli bir tespit hâkim, savcı ve avukatlarla yaptığı mülakatlar sonucunda Elveriş tarafından ortaya konulmuştur. Elveriş, ceza hukuk sistemindeki bu üç aktörün de müdafî görevlendirmesi ile Baro tarafından atanan avukatların etkili hizmet sağlayamadığı görüşünde olduklarını ifade etmiştir.⁵⁶ AİHM'nin bu konudaki yaklaşımı dikkate alındığında, özellikle görevlendirilen müdafinin görevlerini yerine getirmesindeki aksaklıkların hâkim ve savcılar tarafından fark edilmesi halinde, bu duruma müdahale edilmesi gerektiği açıktır. Dolayısıyla, özellikle müdafî görevlendirilmesi halinde, müdafilerin görevlerini etkili ve pratik bir şekilde icra etmeleri açısından devletin sorumluluğunun devam ettiği söylenebilir.

4. Türk Hukukundaki Eksik Hususlar

Türkiye aleyhinde, daha önceki yıllarda — özellikle TMK' un 10. maddesinden kaynaklı olarak— polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkı çerçevesinde çok fazla ihlal kararı verilmiştir. Türkiye'nin hakkın tanınması ve şüpheli ve sanık tarafından icrası açısından AİHM ile uyumlu olmak yolunda 2014 yılında TMK' da yapılan düzenleme oldukça önemlidir. Bu düzenleme ile, soruşturma evresinde müdafiden yararlanma hakkının icra edilmesinde terör suçlarından şüpheli ve sanık olanlar ile diğer suçlardan şüpheli ve sanık olanlar arasındaki fark ortadan kaldırılmıştır.⁵⁷

Fakat, 3/10/2016 tarihli, 676 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile müdafî ile görüşme hakkının bazı suçlar bakımından kısıtlanabileceği hükmü getirilmiştir. 676 sayılı KHK ile CMK' un 154 maddesine eklenen fıkra şu şekildedir;

Türk Ceza Kanununun İkinci Kitap Dördüncü Kısım Dördüncü, Beşinci, Altıncı ve Yedinci Bölümlerinde tanımlanan suçlar ve Terörle Mücadele Kanunu kapsamına giren suçlar ile örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen uyuşturucu ve uyarıcı madde imâl ve ticareti suçları bakımından gözaltındaki şüphelinin müdafî ile görüşme hakkı Cumhuriyet savcısının istemi üzerine, hâkim kararıyla yirmidört saat süreyle kısıtlanabilir; bu zaman zarfında ifade alınamaz.

Polis karakolunda müdafî ile görüşme hakkının mutlak bir hak olmadığı ve bu hakka sınırlandırmalar getirilebileceği yukarıda açıklanmıştır. AİHM de polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkının bir iz düşümü olan müdafî

⁵⁵ *Imbrioscia/İsviçre*, AİHM, Başvuru No: 13972/88, 24 Kasım 1993, Başvuru No: 13972/88 § 41; Ayrıca bk. VAN PUYENBROECK, Laurens / VERMEULEN, Gert, 'Towards Minimum Procedural Guarantees for the Defence in Criminal Proceedings in the Eu', *International and Comparative Law Quarterly*, Vol.60(4), 2011, pp.1017-1038, s. 1023

⁵⁶ ELVERIS, 2010, s.508

⁵⁷ bk. dipnot 3

ile görüşme hakkının kısıtlanabileceği ifade etmiş ve *İbrahim ve Diğerleri* kararında hakkın kısıtlanabilmesi için uyulması gereken genel çerçeveyi çizmiştir.

CMK madde 154(2)'e göre, bazı suçlar bakımından gözaltına alınan şüphelilerin müdafî ile görüşme hakkı 24 saat süre ile kısıtlanabilmektedir ve kısıtlanma devam ettiği müddetçe şüphelilerin ifadesi alınamayacaktır. Bu yönüyle, AİHM tarafından belirtilen, sınırlamanın geçici olması gerekliliği sağlanmış gözükmektedir. Kısıtlama talebini Cumhuriyet Savcısının yapacak olması ve hâkimin karara bağlaması da her bir davanın ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekliliğiyle uyumludur.

Türk Ceza Muhakemesi hukukunda temel hak ve özgürlükleri sınırlandıran koruma tedbirleri açısından 'yasallık', 'geçicilik', 'araç oluş', 'gecikmede tehlike', 'görünüşte haklılık', 'ölçülülük' ve 'bir karara dayanma' gibi dikkate alınması gereken bir takım ortak ilkelerin olduğu doktrinde kabul edilmiştir.⁵⁸ CMK'nın 154(2) maddesine dayanarak müdafî ile görüşme hakkının kısıtlanmasını talep eden cumhuriyet savcısı ve talebi değerlendirip karara bağlayacak olan hakim bu genel prensipler ışığında hareket etmelidir. Fakat, bu prensiplere uygun bir şekilde hareket edilmiş olsa dahi, müdafî ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkına getirilecek sınırlandırmayı düzenleyen CMK' un 154(2) maddesinin, AİHM' nin söz konusu hakkın kısıtlanması için *İbrahim ve Diğerleri* kararında öngördüğü prensiplerle tam olarak uyumlu olduğu söylenemez.

Söyle ki; AİHM, *İbrahim ve Diğerleri* davasında, polis karakolunda müdafî ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkının *sadece* cana, özgürlüğe veya fiziki bütünlüğe karşı ciddi olumsuz sonuçların ortaya çıkmasını önlemek amacıyla acil bir ihtiyacın varlığı halinde kısıtlanabileceğine karar vermiştir.⁵⁹ CMK madde 154(2)' ye göre, kısıtlama Cumhuriyet Savcısının talebi üzerine, hâkim kararıyla verilebilecektir. Burada, Cumhuriyet Savcısının hangi nedenlerden dolayı böyle bir kısıtlama isteyebileceği kanunda gösterilmemiş, istemin uygun olup olmadığı hâkimin taktirine bırakılmıştır. Oysa ki, AİHM, cana, özgürlüğe veya fiziki bütünlüğe karşı ciddi olumsuz sonuçların ortaya çıkması önlemek amacıyla acil bir ihtiyacın varlığı dışında herhangi bir sebepten dolayı müdafî ile görüşme hakkının *kısıtlanamayacağını* belirtmiştir.⁶⁰ AİHM'ye göre, polis karakolunda şüpheliler tarafından dışarıya bilgi sızdırılması riskinden dolayı *bile* müdafî ile görüşme hakkı *kısıtlanamaz*.⁶¹

⁵⁸ bk. SAHİN ss.268-271

⁵⁹ bk. sayfa 5

⁶⁰ ÇELİKSOY, 2018. s.235

⁶¹ *İbrahim ve Diğerleri* § 259

Ayrıca, *İbrahim ve Diğerleri* davasında AİHM, zorunlu sebeplerin varlığının tek başına polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkının kısıtlanması için yeterli olmadığına, ayrıca bazı genel kriterlere de uyulması gerektiğine hükmetmiştir.⁶² Bunlar; (i) polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkının sınırlandırılmasına sadece istisnai durumlarda izin verilmesi, geçici olarak uygulanması ve her davanın kendi spesifik durumu dikkate alınarak karar verilmesi; (ii) zorunlu sebeplerin mevcut olup olmadığının değerlendirilmesinde, müdafiden yararlanma hakkının sınırlandırılması için bir yasal dayanak olup olmadığı; (iii) eğer varsa, bu yasal dayanağın karar veren makamlara rehberlik etmesi açısından sınırlandırmaların kapsam ve içeriği gösterip göstermediği; (iv) zorunlu sebeplerin varlığı açısından her davanın ayrı ayrı değerlendirilmesi. Mahkeme müdafii ile görüşme hakkının kısıtlanabilmesi için zorunlu bir sebebin mevcut olup olmadığını değerlendirirken yukarıdaki genel kriterleri de dikkate alacaktır.

Nitekim *İbrahim ve Diğerleri* davasında AİHM, Londra'da yaşanan terör olaylarının maddi olarak hakkın kısıtlanması için zorunlu sebep oluşturduğunu kabul etmesine rağmen, sadece zorunlu sebeplerin maddi olarak varlığının hakkın kısıtlanması için yeterli olmadığını, ayrıca bunların kanunda yazılı olmasını ve karar verici otoritelere yeterli derecede rehber olacak şekilde düzenlenmiş olmasının gerektiğini ifade etmiştir. Bu şu anlama gelmektedir: Cumhuriyet Savcısı; cana, özgürlüğe veya fiziki bütünlüğe karşı ciddi olumsuz sonuçların ortaya çıkması önlemek amacıyla acil bir ihtiyacın varlığını iddia ederek şüphelinin müdafii ile görüşme hakkının kısıtlanmasını talep etse ve hâkim de bu talebi haklı bulsa dahi, böyle bir kısıtlama sebebi kanunda yazılı olmadığı için AİHM bunu hakkın kısıtlanabilmesi için gerekli olan zorunlu sebep olarak kabul etmeyecektir.

Bu durum *İbrahim ve Diğerleri* davasında yaşanmıştır. İngiliz hukukunda kısıtlama sebeplerini gösteren ve kısıtlamalara karar veren otoritelere yeterli derecede rehberlik eden düzenlemeler mevcut olduğu için ilk üç başvurucu açısından zorunlu sebeplerin gerçekleştiği kabul edilirken,⁶³ dördüncü başvurucu açısından aynı sonuca ulaşılmamıştır. Bunun nedeni, tanık olarak ifadesi alınırken statüsü şüpheliye değişen birisinin, şüpheli haklarını kullanmasına engel olacak şekilde statüsünde böyle bir değişikliğin polis tarafından reddedilmesini düzenleyen yasal bir dayanağın İngiliz hukukunda mevcut olmayışıdır.⁶⁴ Burada dikkat edilmesi gereken husus, dört başvurucunun da Londra'da 2005 yılında meydana gelen terör olayları dolayısıyla işlem görmesidir. Mahkeme, *maddi olarak* Londra'daki durumun

⁶² ibid § 258

⁶³ ibid §§ 276-279

⁶⁴ ibid § 299

müdafî ile görüşme hakkının kısıtlanabilmesi için zorunlu sebep teşkil ettiğini kabul etmiştir. Fakat, İngiliz hukukunda ilk üç başvuranın müdafî ile görüşme hakkının kısıtlanması yönünde yasal düzenleme yeterli olmuşken, dördüncü başvuran açısından maddi olarak müdafî ile görüşme hakkını kısıtlamayı gerektirecek zorunlu sebebin oluşmamasından değil, yasal düzenleme eksikliğinden dolayı ihlal bulunmuştur.

Türk hukukunda polis karakolunda müdafî ile görüşme hakkını kısıtlama sebeplerinin ne olduğu yönünde bir eksiklik söz konusudur. Bu eksiklik, AİHM ile uyumlu olacak şekilde, müdafî ile görüşme hakkının sadece *cana, özgürlüğe veya fiziki bütünlüğe karşı ciddi olumsuz sonuçların ortaya çıkması önlemek amacıyla acil bir ihtiyacın varlığı halinde* kısıtlanabileceği kanunda açıkça belirtilerek ortadan kaldırılmalıdır.

Değerlendirilmesi gereken bir diğer önemli husus ise CMK madde 154(2)'in sadece bazı suçlar için müdafî ile görüşme hakkına kısıtlama getirmesidir. Bu yönüyle, CMK madde 154(2)'de sayılan suçların kapsamı dışında kalan suçlardan dolayı gözaltına alınan şüpheliler ile maddede sayılan suçlardan dolayı işlem gören şüpheliler arasında müdafî ile görüşme hakkının icra edilebilmesi açısından bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Fakat, AİHM terör suçlarında dahi minimum adil yargılanma haklarından taviz verilemeyeceğini belirtmiştir. *İbrahim ve Diğerleri* davasında, AİHM aşağıdaki tespiti yapmıştır;

Bireylerin teröre katıldıkları yönünde haklarında oluşan şüpheden dolayı adil yargılanma haklarında yumuşatma yapılması söz konusu olamaz. Mahkeme, bu zorlu zamanlarda bile, taraf devletlerin insan haklarına ve hukuk kurallarına bağlılıklarını —Sözleşmedeki diğer haklarla birlikte— Sözleşmenin 6. Maddesinde yer alan minimum garantilere saygılı olacağını garanti ederek göstereceklerinin son derece önemli olduğunu düşünmektedir.⁶⁵

Paragraftan da anlaşıldığı üzere, taraf devletlerin terör suçlarıyla mücadele ederken bile Sözleşmede yer alan —müdafî ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkı da dahil— minimum adil yargılanma haklarına saygılı olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bu; müdafî ile görüşme hakkına kısıtlama getirilemeyeceği anlamına gelmemekle birlikte, suç tipleri ya da suçun ağırlığı dolayısıyla adil yargılanma haklarının yumuşatılmaması gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla, yukarıda yapılan değerlendirmeler de dikkate alındığında, kısıtlamanın hangi suç tipleri açısından yapılabileceğinden ziyade, müdafî ile görüşme hakkını getirilecek kısıtlamanın gerekçesinin *kesin ve net* bir şekilde belirlenmesi gerekir.

⁶⁵ ibid § 252 (Çeviri yazara aittir)

5. Türkiye AİHM'nin Bir Adım Önüne Geçti / AİHM Bir Adım Geri Gitti

AİHM, *Salduz* kararında, müdafî ile görüşmeden ve müdafî yokluğunda şüphelinin ifadesinin alınmasının ve bu ifadenin şüpheliyi tutuklamak için kullanılmasının, şüphelinin savunma haklarına telefi edilmez bir şekilde zarar vereceğini belirtmiştir.⁶⁶ Buradaki tartışmalı husus, böyle bir durumda şüphelinin müdafiden yararlanma hakkının ihlal edilip edilmediğidir. *İbrahim ve Diğerleri* davasında, Mahkeme, bu prensibin “*katı ama mutlak bir kural olmadığını*” belirtmiştir.⁶⁷ Mahkeme; müdafinin yokluğunda alınan ifadenin şüphelinin tutuklanmasında kullanılmasının, yargılamanın genel olarak adil olup olmadığı değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken hususlardan bir tanesi olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme'ye göre, müdafî yokluğunda alınan ifade şüphelinin tutuklanmasında kullanılsa bile, bu durum —kendiliğinden— müdafiden yararlanma hakkının ihlali olmayacaktır. Nitekim Mahkeme *İbrahim ve Diğerleri* kararı sonrası bakmış olduğu davalarda *Salduz* davasında benimsemiş olduğu müdafinin yokluğunda alınan ifadenin tutuklamaya esas alınmayacağı içtihatı yerine *İbrahim ve Diğerleri* davasındaki belirlemiş olduğu iki aşamalı testi uygulamış ve yargılamayı bir bütün olarak değerlendirmiştir.⁶⁸

Mahkemenin bu yaklaşımı, *Salduz* prensiplerinin yumuşatılması ve müdafiden yararlanma hakkında elde edilmiş olan kazanımlara dair bir geri adım olarak değerlendirilmiştir.⁶⁹ Her ne kadar Mahkeme, yargılamanın adilliyinin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği ve müdafî yokluğunda alınan ifadenin şüphelinin tutuklanmasında kullanılması sonucu ortaya çıkacak olan telafi edilemezliğin adil yargılanma açısından nihai bir sonuç olmadığı görüşünde olsa da hakimler Sajó ve Laffranque' a göre, “*bu delil, tutuklama için bir kez kullanıldıktan sonra yargılamanın adilliyi yönünde başka bir inceleme yapılmasına gerek kalmayacaktır*”.⁷⁰ Bu yüzden, AİHM'nin *İbrahim ve Diğerleri* davasında, müdafî yokluğundan alınan ifadenin dava dosyasından çıkarılmasının gerekli olmadığı yönündeki görüşü önemli tartışmalara neden olmuştur.

Kanaatimizce, *İbrahim ve Diğerleri* davasında, AİHM *Salduz* prensiplerinde bir yumuşama yapmıştır. Söyle ki, Mahkeme, *Salduz* sonrası kararlarında, müdafinin yokluğunda şüphelinin ifadesinin alınması ve bu ifadenin tutuklamada kullanılması halinde müdafiden yararlanma hakkının ihlal

⁶⁶ *Salduz* § 55

⁶⁷ *İbrahim ve Diğerleri* § 260

⁶⁸ *Sitnevskiy and Chaykovskiy/Ukrayna*, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 48016/06 ve 7817/07, 10 Kasım 2016; *Loboda/Ukrayna*, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 8865/06, 17 Kasım 2016; *Artur Parkhomenko/Ukrayna*, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 40464/05, 16 Şubat 2017; *Zherdev/Ukrayna*, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 34015/07, 27 Nisan 2017

⁶⁹ bk. ÇELİKSOY, 2018; ayrıca bk. SOO, 2017, s. 334

⁷⁰ *İbrahim ve Diğerleri*, Hakimler Sajó ve Laffranque' un karşıt görüşü § 11 (vurgu yazara aittir)

edileceğine hükmetmiştir. Örneğin, *Pishchalnikov/Rusya* kararında, başvuranın 15 ve 16 Kasım 1998 tarihlerinde müdafî yokluğunda alınan ifadesinin tutuklamada delil olarak kullanılması başvuranın yargılamasını olumsuz bir şekilde etkilediği için müdafî ile görüşme ve müdafî yardımından faydalanma hakkının ihlal edildiğine karar verilmiştir.⁷¹ Ayrıca, nispeten yakın tarihli *A.T./Lüksemburg* kararında AİHM açıkça müdafî yokluğunda şüphelinin ifadesinin alınması halinde, bu ifadenin dava dosyasından çıkarılması gerektiğini belirtmiştir.⁷² Dolayısıyla, AİHM'nin *İbrahim ve Diğerleri* davasında müdafî yokluğunda alınan ifadenin dava dosyasından çıkarılması gerektiği yönünde bir işleme gerek olmadığı yönünde kararı, müdafiden yararlanma hakkı üzerine *Salduz* ve devam eden kararlarında oluşturmuş olduğu prensiplerde bir geri adım olarak değerlendirilebilir.⁷³

Bu noktada, Türk hukukunda müdafinin yokluğunda kolluk tarafından şüphelinin ifadesinin alınıp alınmayacağıın tespiti gerekmektedir. Eğer CMK madde 154(2)'ye göre, müdafî ile görüşme hakkına bir kısıtlama getirilmişse, zaten şüphelinin ifadesi kısıtlama devam ettiği sürece alınamayacaktır. Dolayısıyla, müdafî yokluğunda şüphelinin ifadesinin alınması, şüphelinin müdafî ile görüşme hakkına kısıtlama getirilmesinden kaynaklanmamaktadır. Hukukumuzda müdafî yokluğunda şüphelinin ifadesinin alınması hali, ancak CMK madde 150 (1)'e göre kendisinden bir müdafî seçmesi istenmesine rağmen, şüphelinin bir müdafiden faydalanmak istemediği zaman mümkündür. Bu durum, yalnızca zorunlu müdafilik gerektirmeyen hallerde söz konusu olabilecektir. Sonuç olarak, zorunlu müdafilik gerektirmeyen hallerde, CMK 150(1)'e göre şüphelilerin kendilerine müdafî seçmemesi ve bir müdafî görevlendirilmesi isteminde de bulunmamaları halinde kolluk tarafından müdafî yokluğunda ifadeleri alınabilecektir.

Bu aşamadan sonra CMK madde 148(4)'ün koruması devreye girmektedir. CMK madde 148(4)'e göre; "Müdafî hazır bulunmaksızın kollukça alınan ifade, hâkim veya mahkeme huzurunda şüpheli veya sanık tarafından doğrulanmadıkça hükme esas alınmaz". Maddenin lafzından, soruşturma evresinde müdafî yokluğunda alınan ifadenin tutuklama kararı verilmesinde kullanılabilmesi için, bu ifadenin şüpheli tarafından hâkim huzurunda doğrulanması gerektiği açıktır. Aksi taktirde, müdafî yokluğunda alınan ifade tutuklama için delil olarak kullanılamayacaktır. Bu yönüyle, konu hakkında Türk hukukundaki düzenleme şüpheli ve sanıklara AİHM'den daha fazla koruma sağlamaktadır. Bu yüzden, Türkiye'nin polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkı bakımından AİHM'nin bir adım önüne geçtiği söylenebilir.

⁷¹ *Pishchalnikov/Rusya*, AİHM Birinci Daire, Başvuru No: 7025/04, 24 Eylül 2009

⁷² *A.T./Lüksemburg*, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 30460/13, 9 Nisan 2015

⁷³ bk. *İbrahim ve Diğerleri*, Hakimler Sajó ve Laffranque' un karşıt görüşü § 11

6. Sonuç

AİHM, *Salduz* kararında şüphelilerin *kural olarak* polis karakolunda müdafii ile görüşme ve müdafii yardımından yararlanma haklarının olduğunu kabul etmiştir. Bu hak, sadece zorunlu sebeplerin (*compelling reasons*) varlığı halinde kısıtlanabilir. Zorunlu sebeplerin neler olabileceği ve hakkın kısıtlanması prosedürünü *İbrahim ve Diğerleri* davasında açıklanmıştır. Mahkeme, *İbrahim ve Diğerleri* kararında, *Salduz* prensiplerinin iki aşamalı bir değerlendirmeye tabi tutulmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. İlk aşama, müdafii ile görüşme hakkının kısıtlanabilmesi için zorunlu sebeplerin olup olmadığına dair bir değerlendirme iken, ikinci aşama yargılamanın bir bütün olarak adil olup olmadığı ile ilgilidir.

Türkiye, şüpheli ve sanıkların polis karakolunda müdafii ile görüşme ve müdafii yardımından yararlanma hakkı ile ilgili önemli adımlar atmıştır. Özellikle, 2014 yılında TMK' da yapılan değişiklikle şüpheli ve sanıkların hangi suçlardan dolayı işlem gördüklerine bakılmaksızın, müdafii ile görüşme ve müdafiden yararlanma hakkını icra edebileceği hükme bağlanmıştır. Bu yönüyle, Türkiye genel anlamda AİHM ile uyumlu görünmektedir. Fakat, hakkın sınırlandırılması bakımından Türk hukukunda bazı eksiklikler bulunmaktadır. Özellikle, hakkın sınırlandırılabilmesi için AİHM tarafından işaret edilen zorunlu sebepler kanunda düzenlenmemiştir. Bu durumda, pratikte zorunlu sebep varlığı kabul edilse bile, kanunda düzenleme yapılmadığı için AİHM nezdinde hakkın sınırlandırılması açısından zorunlu sebep olarak kabul edilemeyecektir.

Bir diğer önemli husus ise, AİHM'nin *İbrahim ve Diğerleri* kararında şüphelinin müdafiden yararlanma hakkının sağlamış olduğu korumada geri adım atmış olmasıdır. Mahkeme, müdafii yokluğunda şüphelinin ifadesinin alınması ve bu ifadenin tutuklamada kullanılmasının doğrudan müdafiden yararlanma hakkını ihlal etmeyeceğini belirtmiştir. Fakat, CMK madde 148(4)'e göre, müdafii yokluğunda kollukça alınan ifade hâkim veya mahkeme huzurunda şüpheli veya sanık tarafından doğrulanmadıkça hükme esas alınamayacaktır. Dolayısıyla, Türkiye bu düzenleme ile, polis karakolunda müdafiden yararlanma hakkı bakımından AİHM' den daha fazla koruma sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

ALTIPARMAK, Kerem, 'İHOP AİHM Kararlarının Uygulanması İzleme Raporları, 2013/6 Salduz/Türkiye Kararının Uygulanması- İzleme Raporu', İnternet Erişim Adresi: <<http://www.aihmiz.org.tr/>> erişim tarihi 30/12/2017

BERGER, Mark, 'Self-Incrimination and the European Court of Human Rights : Procedural Issues in the Enforcement of the Right to Silence', *European Human Rights Law Review*, Vol.5, 2007, pp.514-533

BLACKSTOCK, Jodie et al., *Inside Police Custody: An Empirical Account of Suspects' Rights in Four Jurisdictions* (Cambridge: Intersentia 2014)

ÇELİKSOY, Ergül, '*İbrahim and Others v. UK: Watering Down the Salduz Principles*', *New Journal of European Criminal Law*, 2018, Vol.9(2), pp.229-246

COPE, Ed et al, 'Chapter 2 The European Convention on Human Rights and the Right to Effective Defence' in CAPE, Ed et al (eds), *Effective Criminal Defence in Europe* (Intersentia 2010)

DEMİRBAŞ, Timur, 'Soruşturma Evresinde Şüphelinin İfadesinin Alınması ve Müdafilik', *Ceza Hukuku Dergisi*, Sayı:4, Ağustos 2007, ss. 79-95

DÜLGER, Murat Volkan, 'Ceza Muhakemesinde Müdafinin Konumu ve Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar', *Ankara Barosu Dergisi*, 2012/4, ss. 41-76

ELVERİS, Idil, 'Chapter 11 Turkey' in Cape E and others (eds), *Effective Criminal Defence in Europe* (Intersentia 2010)

HODGSON, Jacqueline, 'From the Domestic to the European : An Empirical Approach to Comparative Custodial Legal Advice' in Jacqueline E Rossa and Stephen C Thaman (eds.), *Comparative Criminal Procedure* (Edward Elgar Publishing 2016)

HODGSON, Jacqueline, "'Safeguarding Suspects" Rights in Europe: A Comparative Perspective' *New Criminal Law Review*, Vol.14(4), 2011, pp.611-665

GIANNOULOPOULOS, Dimitrios, 'Custodial Legal Assistance and Notification of the Right to Silence in France: Legal Cosmopolitanism and Local Resistance' *Criminal Law Forum*, Vol.24(3), 2013, pp.291-329

GIANNOULOPOULOS, Dimitrios, "'North of the Border and Across the Channel": Custodial Legal Assistance Reforms in Scotland and France' *Criminal Law Review*, Vol.5, 2013, pp.369-384

JACKSON, John, 'Cultural Barriers on the Road to Providing Suspects with Access to a Lawyer' in Renaud Colson and Stewart Field (eds.), *EU Criminal Justice and the Challenges of Diversity: Legal Cultures in the Area of Freedom, Security and Justice* (Cambridge University Press 2016)

JACKSON, John, 'Responses to Salduz : Procedural Tradition , Change and the Need for Effective Defence' *The Modern Law Review*, Vol.76(6), 2016, pp.987-1018

JACKSON, John / SUMMERS, Sarah, *The Internationalisation of Criminal Evidence : Beyond the Common Law and Civil Law Traditions* (Cambridge University Press 2012)

JAHIÇ, Galma / ELVERİŞ, İdil, "Müdafilığe İlişkin Bir Değerlendirme: Değişen Kanunlar, Değişmeyen Sonuç, *TBB Dergisi*, Sayı:90, 2010, ss.165-194

KOCAOĞLU, Serhat Sinan, 'Ankara Barosu Ölçeğinde 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun Barodan Müdafî Görevlendirilmesi Sistemini Ele Alan İstatistiksel Bir Araştırma ve Değerlendirme', *Ankara Barosu Dergisi*, 2011/ 2, ss. 32-41

KOCASAKAL, Ümit, 'The Role of Defense Counsel in Turkish Criminal Procedure', *Law & Justice Review*, Year:7, Issue:12, June 2016, ss. 121-136

Laar TAHM Van de and Graaff RL De, 'Salduz and Miranda: Is the US Supreme Court Pointing the Way?', *European Human Rights Law Review*, Vol.3, 2011, pp.304-317

PLEASENCE, Pascoe / KEMP, Vicky / BALMER, Nigel J., 'The Justice Lottery? Police Station Advice 25 Years on from PACE', *Criminal Law Review*, January 2011, Issue:1, pp.3-18

RAMOS, Vânia Costa, 'The Rights of the Defence According to The ECtHR: An Illustration in the Light of A.T. V. Luxembourg and the Right to Legal Assistance', *New Journal of European Criminal Law*, Vol.7(4), 2016, pp.397-417

SKINNS, Layla, 'The Right to Legal Advice in the Police Station: Past, Present and Future', *Criminal Law Review*, 2011, Issue:1, pp.19-39

SOO, Anneli, 'Divergence of European Union and Strasbourg Standards on Defence Rights in Criminal Proceedings? Ibrahim and the Others v. the UK (13th of September 2016)' *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol.25(4), 2017, pp.327-346

SEET, Matthew, 'Suspected Terrorists and the Privilege Against Self Incrimination', *The Cambridge Law Journal* Vol.74(2), 2015, pp.208-211/5071/08, 50573/08, and 40351/09

ŞAHİN, Cumhur, *Ceza Muhakemesi Hukuku Cilt 1* (Seçkin Yayıncılık, 8. Baskı, Ankara, 2017)

VAN PUYENBROECK, Laurens / VERMEULEN, Gert, 'Towards Minimum Procedural Guarantees for the Defence in Criminal Proceedings in the Eu', *International and Comparative Law Quarterly*, Vol.60(4), 2011, pp.1017-1038

YILDIRIM, Akif, 'Anayasa Mahkemesi Uygulamasında Adil Yargılanma Hakkı (Ceza Hukuku Boyutu)', *TAAD*, Yıl:7, Sayı:26 (Nisan 2016) ss. 333-376

ZANDER, Michael, 'Do It by the Book' *Criminal Law and Justice Weekly*, Issue:36, 2016

İnternet Kaynakları

'Terrorist suspects' procedural rights: Case Comment', *European Human Rights Law Review*, 2017, 1, ss. 75-79, internet erişim adresi: <goo.gl/LsyZZk> erişim tarihi 29.12.2017

'İbrahim and others v United Kingdom (App. Nos. 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09) [2016] All ER (D) 57 (Sep)', *Criminal Law & Justice Weekly*, Vol.180No.36, internet erişim adresi: <goo.gl/hW3X3f> erişim tarihi 29.12.2017.

Davalar

AİHM

Afanasyev/ Ukrayna, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 48057/06, 15 Kasım 2012

Artico/İtalya, AİHM, Başvuru No: 6694/74, 13 Mayıs 1980

Artur Parkhomenko/Ukrayna, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 40464/05, 16 Şubat 2017

A.T./Lüksemburg, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 30460/13, 9 Nisan 2015

Brusco/Fransa, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 1466/07, 14 Ekim 2010

Dayanan/Türkiye, AİHM İkinci Daire, Başvuru No: 7377/03, 13 Ekim 2009

İbrahim ve Diğerleri/Birleşik Krallık, AİHM Büyük Daire, Başvuru No: 50541/08, 50571/08, 50573/08 ve 40351/09, 13 Eylül 2016

Imbrioscia/İsviçre, AİHM, Başvuru No: 13972/88, 24 Kasım 1993

Kamasinski/Avusturya, AİHM, Başvuru No: 9783/82, 19 Aralık 1989

Khayrov/Ukrayna AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 19157/06, 15 Kasım 2012

Loboda/Ukrayna, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 8865/06, 17 Kasım 2016

Pishchalnikov/Rusya, AİHM Birinci Daire, Başvuru No: 7025/04, 24 Eylül 2009

Salduz/Türkiye, AİHM Büyük Daire, Başvuru No: 36391/02, 27 Kasım 2008

Sitnevskiy and Chaykovskiy/Ukrayna, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 48016/06 ve 7817/07, 10 Kasım 2016

Yevgeniy Petrenko/Ukrayna, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 55749/08, 29 Ocak 2015

Zamferesko/Ukrayna, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 30075/06, 15 Kasım 2012

Zherdev/Ukrayna, AİHM Beşinci Daire, Başvuru No: 34015/07, 27 Nisan 2017

Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi

Miranda/Arizona 384 U.S. 436 (1966)

Kanada Yüksek Mahkemesi

R/Sinclair [2010] 2 SCR 310

Anayasa Mahkemesi

Onurhan Solmaz Başvurusu, Başvuru No: 2012/1049, Karar Tarihi: 26/3/2013, internet erişim için: <<http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/BireyselKarar/Content/a95a9fb7-ef02-4b50-a826-7d9a6188ca3f?wordsOnly=False>> erişim tarihi 29/12/2017